

زینب علیها السلام الگوی ماندگار

بی‌تردید یکی از مهم‌ترین عوامل تربیت و پرورش فضیلت‌های اخلاقی و نیز تثبیت و انتقال ارزش‌های فرهنگی و اعتقادی، استفاده از الگوهای مناسب است؛ چرا که الگو و سرمشق به لحاظ برخورداری از ویژگی‌های خاصی می‌تواند به روند حفظ و انتقال فضایل و آموزه‌های تربیتی سرعت بخشیده و به تعمیق و ماندگار شدن آن‌ها کمک نماید...

بی‌تردید یکی از مهم‌ترین عوامل تربیت و پرورش فضیلت‌های اخلاقی و نیز تثبیت و انتقال ارزش‌های فرهنگی و اعتقادی، استفاده از الگوهای مناسب است؛ چرا که الگو و سرمشق به لحاظ برخورداری از ویژگی‌های خاصی می‌تواند به روند حفظ و انتقال فضایل و آموزه‌های تربیتی سرعت بخشیده و به تعمیق و ماندگار شدن آن‌ها کمک نماید.

در مجموعه تعالیم اسلام، به ویژه در تعالیم مربوط به مسائل تعلیم و تربیت، نه تنها توصیه و تاکید بر استفاده از شیوه الگویی شده بلکه علاوه بر تبیین مشخصات و ویژگی‌های يك الگوی مناسب در موارد ضروری مصداق نیز ذکر شده است. علاوه بر این، گاهی راه‌های بهره‌برداری از الگوها نیز مورد اشاره قرار گرفته؛ از جمله در يك مورد ضمن تشریح جریان‌ات مربوط به جنگ احزاب در قرآن کریم، از شخص پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله به عنوان "اسوه حسنه" یاد می‌شود. «؛لقد كان لكم فی رسول الله اسوة حسنة (احزاب، 21)

به درستی که زندگی و عملکرد رسول خدا صلی الله علیه وآله برای شما اسوه و سرمشق نیکویی است، با توجه به مفهوم واژه اسوه، منظور آیه این خواهد بود که اگر می‌خواهید در مسیر صراط مستقیم قرار گیرید، به رسول خدا صلی الله علیه وآله اقتدا کنید و از رفتار و کردار او پیروی و تبعیت کنید. البته، قرآن بلافاصله این هشدار را نیز مطرح می‌سازد که تنها کسانی می‌توانند پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله را الگو و سرمشق خود قرار دهند که به خدا و روز رستاخیز اعتقاد داشته باشند و هرگز در لحظات زندگی خویش از یاد خدا غافل نگردند.

در این راستا، توجه به حفظ سلامت فکری و اعتقادی بانوان از اهمیت و ضرورت بیشتری برخوردار است؛ چرا که همواره در طول تاریخ خطرناک‌ترین نقشه‌های دشمنان از طریق نفوذ و ایجاد تغییر در نوع تفکر و بینش این قشر از جامعه عملی شده است.

به علاوه، حفظ سلامت بینش و دیدگاه‌های ارزشی بانوان هر جامعه‌ای به لحاظ نقش بسیار مهمی که در تربیت نسل جدید دارد، تضمین کننده سلامت فکری و فرهنگی سایر اقشار نیز محسوب می‌شود.

یکی از چهره‌های برجسته جهان اسلام، که به دلیل برخورداری از ویژگی‌های منحصر به فرد در تمام زمینه‌ها می‌تواند به عنوان الگوی مناسب به تمام معنی در همه اعصار مطرح شود، حضرت زینب علیها السلام است. بی‌شک همه کمالات آن حضرت در کل، علاوه بر بیان ابعاد مختلف شخصیت بی‌نظیر این بانوی بزرگوار، به درجه بالای عرفان و خداشناسی او دلالت دارد. اگر مرتبه توحیدش قریب به مرتبه توحید حضرات معصومان نبود، هرگز نمی‌توانست سکاندار طوفان کربلا باشد. همان‌گونه که این بانوی گرانقدر در یکی از حساس‌ترین برهه‌های تاریخ اسلام، از طریق تدبیر و فداکاری و شهادت خطری را که متوجه کبان اسلام بود، برطرف نمود امروز نیز بانوان جامعه اسلامی می‌توانند از طریق اقتدا به سیره و عملکرد و فضایل شیرین کربلا حضرت زینب کبری علیها السلام همه دسیسه‌های ناجوانمردانه استکبار جهانی را در استیلا بر افکار بانوان مسلمان خنثی نمایند.

این نوشتار، که با هدف گرامیداشت سال روز میلاد عقیده بنی‌هاشم به نگارش درآمده، می‌کوشد تا پس از مروری کوتاه به وقایع زندگی آن حضرت، اشاره‌ای نیز به برخی از کمالات و فضایل والای ایشان داشته باشد.

سرگذشت زینب علیها السلام

بنا به قول مشهور، حضرت زینب علیها السلام سومین فرزند فاطمه زهرا علیها السلام در روز پنجم جمادی‌الاول سال پنجم یا ششم هجری چشم به جهان گشودند. در این زمان، پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله در خارج از مدینه بودند.

در لحظات پایانی ظهر عاشورا وقتی بالای سر پیکر خونین برادر و مقتدای خود امام حسین علیه السلام آمدند، با این جمله: پروردگارا این هدیه و قربانی را از اهل بیت پیامبر صلی الله علیه وآله قبول فرما، نهایت اخلاص و فداکاری خود را به جهانیان اعلام کرد... امیرالمؤمنین علیه السلام نام‌گذاری این کودک را به تاخیر انداختند تا رسول خدا صلی الله علیه وآله به مدینه برگشتند. آن حضرت به فرمان الهی نام این مولود مبارک را زینب گذاشتند و توصیه فرمودند که این طفل را همواره گرامی بدارید؛ چون او شبیه جداهش خدیجه کبری علیها السلام است.

یعنی همان‌گونه که حضرت خدیجه علیها السلام در آغاز بعثت با شجاعت و فداکاری متحمل زحمات زیادی شد تا نهال نورسته اسلام حفظ و بارور شود، حضرت زینب علیها السلام نیز با صبر و ایثار و تحمل سخت‌ترین فشارها از به خطر افتادن اساس اسلام جلوگیری به عمل می‌آورند.

در توصیف آن حضرت می‌گویند: حضرت در وقار شخصیت چون جداهش حضرت خدیجه علیها السلام و در عفاف و عصمت همانند مادرش زهرا علیها السلام بود.

زینب کبری تا حدود پنج یا شش سالگی، تحت اشراف شخص پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله و در آغوش مادر بزرگوارش حضرت زهرا علیها السلام پرورش یافت و از این پس، مسؤولیت تربیت و پرورش او به عهده علی علیه السلام گذارده شد. تا این که در سال هفدهم هجری به همسری پسرعمویش، عبدالله بن جعفر درآمد. سالها بعد زمانی که مردم با امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب علیه

السلام بیعت کردند، حضرت برای یاری پدر از مدینه به کوفه رفت و در مدت پنج سال دوران سخت حکومت علی علیه السلام، همواره یار و تسکین بخش غم‌های پدر بود و زنان کوفه را آموزش می‌داد... چون علی علیه السلام در محراب عبادت با شمشیر ابن ملجم مرادی ضربت خورد، پرستاری آن حضرت را برعهده گرفت و به دنبال شهادت امیرالمؤمنین علیه السلام و هنگام نوبت‌امامت برادر بزرگش امام حسن علیه السلام در کنار برادر قرار گرفت و آن‌گاه که امام حسن علیه السلام از کوفه به مدینه برگشت، به همراه ایشان حضرت زینب علیها السلام نیز به مدینه آمد. وقتی که در سال پنجاه هجری معاویه حضرت امام حسن علیه السلام را مسموم کرد باز غمخواری و پرستاری برادر با زینب بود و پس از شهادت امام حسن علیه السلام در خدمت امام حسین علیه السلام بود و زمانی که در سال شصت هجری امام حسین علیه السلام عازم مکه شد، به همراه آن حضرت از مدینه خارج شد و از آن لحظه به بعد تا روز عاشورا در خدمت به قیام ابا عبدالله علیه السلام تلاش می‌کرد و لحظه‌ای از آن حضرت جدا نشدند. نقل می‌کنند در جریان حرکت به سوی عراق ابن عباس به امام حسین علیه السلام گفت اگر ناگزیر باید به این سفر بروید، حداقل این زنان و بچه‌ها را با خود نبرید. در این لحظه، حضرت زینب علیها السلام خطاب به ابن عباس فرمود: ... سوگند به خدا از حسین جدا نخواهم شد، همراه او خواهم بود با او زندگی کرده و با او می‌میرم. (1)

در روز عاشورا با ایثار چند برادر و فرزند و برادرزاده و... فداکاری در راه خدا را به حدی رساند که حتی ملکوتیان را به تعجب واداشت و از عصر عاشورای سال شصت هجری به بعد رسالت پیام‌رسانی خون شهیدان و سرپرستی و رهبری اسیران نهضت عاشورا را برعهده گرفت و لحظه‌ای از حمایت امام زین‌العابدین علیه السلام غافل نگشت و بارها در این سفر خوفناک جان آن حضرت را از خطرانی که او را تهدید می‌کرد نجات بخشید. حضرت زینب با ایراد خطبه‌های آتشین پایه کاخ‌های ستم بنی‌امیه را به لرزه درآورد و در یک کلام، با این کار همه تبلیغات و نقشه‌های دشمنان را خنثی و نفاق منافقان را رسوا و غفلت غافلان را برطرف ساخت. اگر تلاش بی‌نظیر و فداکاری کامل زینب نبود، به یقین جریان کربلا را بنی‌امیه یا به فراموشی می‌سپردند یا از مسیر حیات‌بخش خود منحرف می‌کردند و به قول شاعر:

سر نی در نینوا می‌ماند اگر زینب نبود

کربلا در کربلا می‌ماند اگر زینب نبود

چهره سرخ حقیقت بعد از آن طوفان رنگ

پشت ابری از ریا می‌ماند اگر زینب نبود

در عبور از بستر تاریخ سیل انقلاب

پشت کوه فتنه‌ها می‌ماند اگر زینب نبود (2)

آن حضرت سرانجام، پس از انجام کامل این رسالت سنگین یک سال و نیم پس از جریان عاشورا در رجب سال شصت و دو هجری با کوله‌باری از غم و اندوه چشم از جهان فرو بست.

فضایل و اوصاف زینب علیها السلام

حضرت زینب علیها السلام به اعتراف همه تاریخ‌نویسان، آراسته به همه فضایل و خصلت‌های والای اخلاقی و الهی بودند و در سایه این کمالات به مرتبه‌ای از منزلت انسانی دست یافتند که شایستگی محرم راز الهی و امین ودایع امامت و ولایت بودن را حداقل در بخشی از عمر شریفشان به خود اختصاص دادند. (3) حضرت این کمالات را به برکت عنایات خاص الهی و پاکی سرشت و نحوه تربیت و پرورش در دامن پیامبر صلی الله علیه وآله و فاطمه علیها السلام و امیرالمؤمنین علیه السلام و تلاش‌هایی که در راستای کسب سجایای اخلاقی و به جای آوردن عبادات و فرامین الهی انجام داده بود به دست آورد.

القابی که برای آن حضرت نقل شده به گوشه‌هایی از عظمت شخصیت این بزرگ بانوی اسلام دلالت دارند. از جمله: عالمه غیر معلمه، نایب الزهراء، عقيله النساء، الکامله، ولیدة الفصاحة، صديقة الصغرى، معصومة الصغرى، صابرة محتسبه، بطلة کربلا، سلیلة الزهراء، امینة الله، محدثه، ناموس کبریا، قره عین مرتضی، عقيلة بنی هاشم، محبوبه المصطفی، زاهده، عابده، نابغة الزهراء، سزاییها و... برخورد حضرت زینب علیها السلام در برابر دشمنان بسیار اعجاب‌انگیز است. وی با ستمگران با تمام وجود به مبارزه برخاست در حالی که آنان در اوج عظمت و اقتدار بودند. خطبه بی‌نظیری را در حضور دژخیمان ایراد نمود و شجاعت بی‌مانندی را از خود به نمایش گذاشت. همان‌گونه که بیان شد، هر یک این لقب‌ها به گوشه کوچکی از فضیلت‌ها و اوصاف برجسته آن حضرت دلالت دارند به عنوان نمونه، درباره برخی از این اوصاف و کمالات توضیح مختصری در این قسمت ارائه می‌گردد:

1. خدانشناسی و عرفان: بی‌شک همه کمالات آن حضرت در کل، علاوه بر بیان ابعاد مختلف شخصیت بی‌نظیر این بانوی بزرگوار، به درجه بالای عرفان و خدانشناسی او دلالت دارد. اگر مرتبه توحیدش قریب به مرتبه توحید حضرات معصومان نبود، هرگز نمی‌توانست سکاندار طوفان کربلا باشد.

هنوز کودکی بیش نبود که از پدر بزرگوارش علی علیه السلام سؤال کرد: آیا مرا دوست داری؟ حضرت فرمودند: بله دخترم؛ فرزندان ما پاره‌های جگرهای ما محسوب می‌شوند. آن‌گاه زینب علیها السلام عرض کرد: "محبت و خدا دوستی با حب فرزندان در قلب مؤمن چگونه جمع می‌گردد؟ اگر گریزی از این دو امر نیست، باید گفت: دوستی محض از آن خدا و مهرورزی برای فرزندان است." با این بیان، دختر زهرالعلیها السلام کمال معرفت خود را در توحید خالص به نمایش گذاشت.

در همان دوران کودکی حضرت زینب علیها السلام، پدر بزرگوارشان به او فرمود: دخترم! بگو: یک زینب گفت: یک. آن‌گاه علی علیه السلام فرمودند بگو: دو. در این لحظه حضرت زینب سکوت کردند. چون سکوت ایشان طول کشید علی علیه السلام فرمودند: دخترم! چرا سکوت کردی؟ عرض کرد: پدر جان با زبانی که گفته‌ام یک، توان دو گفتن را ندارم. امیرمؤمنان علی علیه السلام از این پاسخ بسیار

عمیق دخترشان خیلی خوشحال شدند و او را که در این حال طفلی بیش نبودند، مورد تفقد و محبت قرار دادند. (4)
2. علم و دانش: برای شناخت مقام علمی حضرت زینب علیها السلام می‌توان به امور زیادتوجه و استناد کرد که از جمله آن‌هاست:

- خطبه‌های بسیار بلند و پرمحتوایی که از آن بانوی گرامی به جای مانده است.

- به شهادت همه تاریخ نویسان در کوفه، ایشان کلاس‌های تفسیر و آموزش قرآن داشتند و زن‌های کوفه را با قرآن و احکام اسلامی آشنا می‌ساختند.

- راویان بزرگی چون عبدالله بن عباس از او روایت‌های زیادی را نقل می‌کند که از جمله این روایات است خطبه تاریخی حضرت زهرا علیها السلام، این در حالی است که زینب در زمان خوانده شدن این خطبه پنج یا شش سال بیشتر نداشت و ابن عباس با این عبارت از آن حضرت در روایاتی که از او نقل می‌کند، یاد کرده است: «حدثنی عقیلتنا زینب (5)؛ بانوی فهیم و اندیشمند ما زینب بر من چنین روایت کردند. و برخی از او با تعبیر حبر و بحر یعنی سرشار از علم و دریای علم یاد می‌کنند. حتی زمانی که در مجلس یزید آن خطبه آتشین را بیان کردند، یزید درباره‌اش گفت: اینان خاندانی هستند که فصاحت و دانش و معرفت را از پیامبر به ارث برده‌اند و آن را با شیر مادر نوشیده‌اند. (6) و از شیخ صدوق روایت شده است که زینب به جهت علم و دانش زیادی که داشت، از سوی امام حسین علیه السلام نیابت خاص داشت و مردم در مسائل شرعی (حلال و حرام) به ایشان رجوع می‌کردند. در يك مورد نقل شده است روزی امام حسن و امام حسین علیهما السلام درباره بعضی از سخنان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با هم گفت‌وگو می‌کردند، حضرت زینب علیها السلام وارد شدند و در بحث ایشان شرکت کردند و مساله را با تمام صوری که داشت با تفصیل تمام تبیین فرمودند. حضرت امام حسن علیه السلام وقتی این توانایی فوق‌العاده خواهر را دیدند، خطاب به او فرمودند: «انك حقا من شجرة النبوة و من معدن الرسالة... (7)؛ (raquo) به راستی که تو از درخت نبوت و معدن رسالت هستی.

3. عبادت و بندگی: گرچه سراسر زندگی حضرت زینب علیها السلام برای حفظ و احیای معارف اسلامی سپری شد، که همه آن‌ها با هدف اطاعت از اوامر الهی انجام می‌گرفت اما آن حضرت در عبادت به معنی خاص نیز از موقعیت برجسته‌ای برخوردار بودند. در سخت‌ترین شرایط نیز به طور کامل به انجام وظایف عبادی اهتمام می‌ورزیدند.

حضرت سجاد علیه السلام می‌فرماید: عمه‌ام زینب در جریان حادثه کربلا با آن همه مشکلات حتی در شب عاشورا و شب یازدهم محرم نیز نماز شب را ترک نکردند. (8) امام حسین علیه السلام به اندازه‌ای به خلوص و بندگی زینب اعتقاد داشتند که هنگام وداع خطاب به او فرمودند: یا اختاه لا تنسینی عند نافلة اللیل (9)؛ خواهرم مرا در نماز شب خود فراموش مکن.

باز امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: "عمه‌ام زینب در طول راه کوفه و شام، همواره نماز شب را به پا می‌داشت. در برخی از منازل بین راه می‌دیدم که او از فرط خستگی و رنجوری ناشی از آزار دشمن، نمازهایش را در حال نشسته می‌خواند." (10)
همه این وقایع به خوبی از اهتمام کامل حضرت زینب به عبادت خبر می‌دهد و درست به دلیل برخورداری از این ویژگی بوده که یکی از القاب آن حضرت «عابده آل علی علیه السلام (raquo) انتخاب شده است.

4. شجاعت و شهامت: برخورد حضرت زینب علیها السلام در برابر دشمنان بسیار اعجاب‌انگیز است. وی با ستمگران با تمام وجود به مبارزه برخاست در حالی که آنان در اوج عظمت و اقتدار بودند. خطبه بی‌نظیری را در حضور دژخیمان ایراد نمود و شجاعت بی‌مانندی را از خود به نمایش گذاشت.

یکی از نویسندگان در این باره می‌نویسد: برخورد و عکس‌العمل زینب در برابر دشمنان بسیار اعجاب‌انگیز است آنان در حالی که در اوج قدرت بودند، به تندی برخورد کرد. زینب شیرزنی از خاندان بنی هاشم است، آن چنان با صدای بلند ندا سرداد که کاخ سلطنت امویان ستمگر و غاصب از جای کنده شد و در مجلس یزید سفاک سخنرانی مهمی انجام داد که او و اطرافیان‌ش را مفتضح نمود. (11)

5. حجاب و عفاف: زینب کبری علیها السلام در رعایت عفاف همانند مادر بزرگوارشان بی‌بدیل بودند. مرحوم علامه مامقانی می‌نویسد: زینب در حجاب و عفاف یگانه است احدی از مردان در زمان پدرش و برادرانش تا روز عاشورا او را ندیده بودند. (12)
فردی به نام یحیی مازنی می‌گوید: من در مدینه مدت زیادی در همسایگی حضرت علی علیه السلام به سر می‌بردم، اما در این مدت به خدا قسم هرگز زینب را ندیدم و حتی صدای او را هم نشنیدم. (13)

حضرت سجاد علیه السلام می‌فرماید: عمه‌ام زینب در جریان حادثه کربلا با آن همه مشکلات حتی در شب عاشورا و شب یازدهم محرم نیز نماز شب را ترک نکردند. امام حسین علیه السلام به اندازه‌ای به خلوص و بندگی زینب اعتقاد داشتند که هنگام وداع خطاب به او فرمودند: یا اختاه لا تنسینی عند نافلة اللیل؛ خواهرم مرا در نماز شب خود فراموش مکن. آن حضرت نه تنها در حالت عادی بلکه در بحرانی‌ترین لحظات زندگی خود به مساله حجاب و عفاف اهتمام کامل داشتند. فردی روایت می‌کند: «وقتی اسرای کربلا را وارد کوفه می‌کردند امام سجاد را دیدم که بر شتری بدون روپوش سوار کرده‌اند ... در این هنگام بانویی را دیدم که بر شتر برهنه‌ای سوار است سؤال کردم که او کیست؟ جواب دادند: او زینب کبری است.

این بانو خطاب به مردم کوفه می‌گفت: ای مردم چشم‌های خود را از ما بپوشانید آیا از خدا و رسولش شرم نمی‌کنید به حرم و خاندان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در حالی که پوشش و حجاب مناسبی ندارند نگاه می‌کنید. (14)
نقل کرده‌اند پس از حادثه کربلا هر وقت که از شام و کوفه صحبت می‌شد، حضرت زینب چون به یاد آن ایام، که بدون پوشش مناسب خاندان پیامبر را از کوچه‌های این دو شهر عبور داده بودند، به شدت متأثر می‌شدند.

6. گذشت و ایثار: روزی علی علیه السلام مستمندی را به خانه آوردند تا از او پذیرایی کنند. وقتی از حضرت فاطمه علیها السلام پرسیدند آیا در خانه چیزی هست که با آن از مهمان عزیزمان پذیرایی کنیم؟ آن حضرت فرمودند: به غیر از مختصر غذایی که برای زینب کنار گذاشته‌ام، چیزی وجود ندارد. در این لحظه که حضرت زینب علیها السلام چهار سال بیش‌تر نداشتند، خطاب به مادر

فرمودند: مادر جان غذای مرا به مهمان بدهید. (15)

اوج ایثار و فداکاری و گذشت دختر علی علیه السلام در روز عاشورا به نمایش گذاشته می‌شود. نقل می‌کنند: صبح روز عاشورا در حالی که دو فرزند خود محمد و عون را به همراه داشت، خدمت امام حسین علیه السلام رسید. عرض کرد: جدم ابراهیم خلیل قربانی خدا را به جای قربانی شدن اسماعیل از خداوند جلیل پذیرفت. برادر جان تو نیز امروز این دو قربانی مرا بپذیر و اگر دستور جهاد از بانوان برداشته نمی‌شد، هزار بار جان خود را در راه محبوب فدا می‌کردم و هر ساعت خواستار هزار بار شهادت می‌شدم. (16)

آن‌گاه فرمود: دوست دارم فرزندانم جلوتر از برادرزادگانم به میدان بروند. و وقتی که این دو نوگل زینب، پس از پیکار با دشمن به درجه رفیع شهادت نایل آمدند و پیکرهای غرق به خون آنان را به کنارخیمه‌ها آوردند، همه زنان از خیمه‌ها بیرون آمدند اما زینب کبری علیها السلام برای این که مبادا اباعبدالله علیه السلام خجالت زده شوند، از خیمه خود بیرون نیامد. (17)

در لحظات پایانی ظهر عاشورا وقتی بالای سر پیکر خونین برادر و مقتدای خود امام حسین علیه السلام آمدند، با این جمله: پروردگارا این هدیه و قربانی را از اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله قبول فرما، نهایت اخلاص و فداکاری خود را به جهانیان اعلام کرد... علاوه بر این اوصاف، زینب کبری علیها السلام در صبر و بردباری، زهد و تقوا، اخلاص و مدیریت و تدبیر و فصاحت و بلاغت و... بی‌نظیر بودند.

بی‌تدید در شرایط سخت کنونی اگر بانوان جوامع اسلامی سیره عملی و اوصاف اخلاقی شیرزن کربلا را الگو و اسوه خود قرار دهند، روز به روز ارزش‌ها و فضایل آنان شکوفاتر خواهد شد و بی‌شک در صورت تحقق چنین مهمی زمینه سعادت دنیا و آخرت برای مسلمانان مهیا خواهد شد.

پی‌نوشت‌ها:

1. خصائص الزینبیه، ص 283.
 2. قسمتی از شعر زخمی‌ترین فریاد، سروده قادر طهماسبی (فرید).
 3. امام حسین علیه السلام در آخرین ساعات زندگی خود امانات الهی را به زینب علیها السلام سپرده و حمایت و حفاظت از حضرت سجاد علیه السلام را به ایشان سفارش می‌کنند و امام سجاد علیه السلام نیز در بیان احکام و برخی مسایل ولایت‌نیابت خاصه به او داده بودند.
 4. خصائص الزینبیه، ص 309.
 5. سفینه البحار، ج 1، ص 558.
 6. بحار الانوار، ج 45، ص 137.
 7. السیده زینب، محمود شرقادی، ص 98.
 8. زینب کبری، فریادی بر اعصار، ص 23.
 - 9 و 10. زینب کبری، ص 62 / ص 63.
 11. مرقد العقیله زینب، ص 21.
 12. تنقیح المقال، ج 3، ص 79.
 13. زینب کبری، ص 22.
 - 14- مقتل مقرر، ص 371.
 15. ریاحین الشریعه، ج 3، ص 64.
 16. الطرز المذهب، ص 74.
 17. منتخب التاریخ، ص 275.
- منبع: مجله دیدار آشنا، شماره 25، سید صادق سیدنژاد.